

НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЙНІ МІФОЛОГЕМИ

Більшість колишніх радянських республік у процесі трансформування соціально-економічних, ідеолого-політичних, духовно-моральних відносин переживають «другу хвилю» демократичного транзиту. Після оновлення та осучаснення різноманітних елементів суспільства очевидною стала тенденція спаду відчуження від влади та праці. Сьогодні доля чергової модернізації залежить від формування ринкового середовища та громадянського суспільства, від співзвучності основних очікувань населення й управлінських рішень на всіх рівнях, від урахування особливостей фази циклу розвитку та якості використання ресурсів (зокрема і людського капіталу). Але найважливішими у цьому контексті є адекватність реагування національних еліт на історичні виклики та характер використання соціального ентузіазму широкого загалу як мобілізаційного чинника. У сучасній практичній діяльності еліти, контреліти, псевдо(квазі)еліти народжуються майбутнє новостворюваних спільнот.

Аналізуючи роль еліт у соціальному управлінні, в межах демократичного транзиту на пострадянських теренах, необхідно враховувати як соціально-політичний контекст трансформацій у кожній державі, так і особливості модернізації, що виявляються через невирішеність багатьох завдань «нормативної» індустріалізації.

Які саме параметри слід вважати оптимальними для формування нової соціальної парадигми на пострадянському просторі? Адже за умов глобалізації низка країн взяла на себе роль світової обслуги, вони змушені надавати власні ресурси (природні, виробничі, людські) державам «золотого мільярда». Інші ж, у тому числі і деякі з пострадянських держав, мають шанси подолати внутрішні проблеми та ввійти до клубу найрозвиненіших країн світу. Вважаємо, що сьогодні й Україна ще не втратила можливості саме для такого якісного прориву. На жаль, забезпечити собі автономність на політичній карті світу

вже не вдасться, а от стати країною, що визначає координати прогресу людства, цілком реально.

Нині для формування базових елементів суспільно-політичного життя Української держави нагальною є потреба у теоретичному осмисленні ролі у соціумі, можливостей господарської та політико-ідеологічної еліти. Слід зазначити, що ця проблема постанала на перетині різних ідеологічних спрямувань (часом діаметрально протилежних) та обросла значною кількістю міфологем, більшість із яких перетворилася на стійкі стереотипи. Серед них, насамперед, слід виділити такі концепції:

© ПОЛИСАЄВ Олександр Павлович. Кандидат філософських наук. Декан факультету психології та соціології Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.
ШЕДЯКОВ Володимир Євгенович. Доктор соціологічних наук. Консультант Науково-дослідного інституту економіки Міністерства економіки України (Київ). 2007.

- ♣ егалітаристська, що розглядає еліту як паразитуючий суспільний прошарок;
- ♣ квазінаціональна, згідно з якою еліти формуються за етнічною ознакою;
- ♣ волюнтаристська, що втілює гіпертрофоване уявлення про можливості національної еліти впливати на перебіг соціальних процесів.

Ми далекі від думки, ніби подібні стереотипи можна подолати миттєво, скажімо, шляхом інформаційної кампанії. Однак теоретичне осмислення проблеми дає змогу мінімізувати окремі соціальні міфологеми, що ж до інших, то їх можна ефективно використати у розбудові в Україні громадянського суспільства.

Побіжний аналіз наукової літератури, в якій розробляється тема еліти, свідчить про достатньо велику увагу дослідників до цієї проблеми. Загальнометодичні питання управління та функціонування еліт стали предметом системного аналізу у наукових школах Т.І. Заславської, Ю.А. Левади, В.О. Ядова. Проблеми ефективної діяльності управлінських кадрів досліджувались у працях В.М. Чернова, Л.Д. Антосенкової, Л.М. Пономарьова, співвідношення понять «інтелігенція» та «еліта» вивчали О.К. Ареф'єв та Л.М. Беляєва. До класичних праць з проблем формування та функціонування національної еліти належать твори визначних українських учених — М. Драгоманова, В. Липинського, Д. Донцова. Питання ролі еліти у суспільстві відображені у дослідженнях Т. Баттомора, А. Етціоні, В. Паретто, Й. Шумпетера та ін. Слід підкреслити загальносвітоглядне значення праць Ф. Хайєка і М. Фрідмена, які сформулювали проблему меж соціального управління і запропонували варіанти її розв'язання, застерігаючи від утилітаризму та сцієнтизму в інтерпретації громадського життя. Засадничими вважаються також концепція колективних уявлень Е. Дюркгейма, ідеї М. Вебера щодо господарської етики, ролі цінностей та норм в

управлінській поведінці, теорія В. Зомбарта про капіталістичний господарський дух. Характерні риси нинішнього суспільства на перехресті сучасних і постсучасних тенденцій виявили Д. Аррігі, Ж. Дерріда, М. Кастельс. Методологічні основи поширення соціального впливу еліти розробляли Д.М. Гвішіані, Е.В. Ільєнков, М.К. Мардашвілі.

Специфіку функціонування еліти в умовах соціальної дійсності пострадянських трансформацій і постмодерністські тенденції у соціогосподарській системі вивчали О.В. Ківа, Н.М. Козлова, В.Г. Федотова. Цікавими для нашого дослідження є праці, присвячені проблемам суспільства посттоталітарного типу у руслі знакових світових зрушень (Є.І. Головаха, Ю.О. Левада, М.В. Попович.), висвітленню політичного аспекту глобальних трансформацій (Р. Мілібенд, Р. Фарен). Питання соціального управління у трансформаційному середовищі розглядали також В.Г. Городяненко, Л.Я. Дяченко, Є.А. Подольська та ін.

Попри певний інтерес до еліти, поведінки її різних груп (сімейних, галузевих, регіональних), є підстави для твердження про недостатню дослідженість ролі еліти у системі соціального управління періоду трансформацій. Адже перехід до правової, соціально орієнтованої держави не може здійснюватися стихійно, забезпечити його має управлінська еліта, покликана не лише усвідомити громадські потреби, а й діяти у цьому напрямі.

ПЕРЕДІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕЛІТИ

Природно, що загальносвітові соціальні закономірності та тенденції, зазнаючи істотних трансформацій, поширювалися і на країни соціалістичного табору. Особливо важливі наслідки для суспільства це мало у сфері системотвірних відносин праці, власності й управління — діапазон

змін був доволі широким. Трансформації стосувалися як основ (відображаючись у зміцненні феноменів «загальної приватної власності», «перетворених форм управління», породжуючи такі поняття, як «несправжня соціальна вартість» і формуючи додаткові моделі відчуження людини), так і ієрархії цінностей (що, в свою чергу, позначалося на розвитку та усвідомленні місця і функцій еліт, набувало статусу кліше у трактуванні «ролі особистості в історії»). Зокрема, тлумачення еліт і процесів соціальної міграції не могли не набувати ірраціональних форм у суспільстві, що декларувало егалітаристську систему цінностей (коли «всі люди рівні, але деякі з них — більш рівні, ніж інші») та практикувало розрив формального і реального (з питаннями соціальної рівності і справедливості включно).

У межах західної модерністської системи для входження та закріплення у політичній еліті необхідно було продемонструвати як художньо-емоційне, так і абстрактно-логічне мислення, щоб забезпечити успіх у виборців, а відтак — у законодавчій діяльності. Комуністичний же модерний проект «реального соціалізму» нав'язував еліті егалітаристську дисциплінованість, вірність ідеології, лояльність до керівництва, організаційні здібності. Як зазначає російський дослідник І. Куколев, єдиний реально правлячий клас у СРСР — партійно-радянська номенклатура — став основою формування управлінської еліти країн постсоціалістичного простору саме в період горбачовських реформ [1–3]. Причому об'єктивний зміст процесів «перебудови» полягав у своєрідному конвертуванні політико-управлінського капіталу в економічний, що може наслідуватися як майно: клас правлячих політиків закріплював свої права власників. Саме тому за відсутності загальноінституціональних передумов (зокрема, ефективно організованих фінансо-

вих ринків, виробництва та управління) приватизація набула ірраціональних форм. З'являлися, за визначенням экс-міністра Польщі Я. Левандовського, такі «господарські інновації», як механізми продажу підприємств, що нікому не належали, однак не були потрібні людям, адже ті не могли за них сплатити. Разом з тим усі високодохідні джерела у той чи інший спосіб контролювалися та слугували колишній радянській номенклатурі, об'єднаній у клани за інтересами, що набули форм фінансово-промислових груп (ФПГ), концернів тощо. До складу еліти входили колишня партійно-комсомольська номенклатура, генералітет, торговельно-господарська верхівка, натомість «selfmade man» (середній клас) був здебільшого загнаний у нішу малого (рідше — середнього) бізнесу, що потерпав від тягаря поборів й існував «на грані фолу» [4; 7]. «Червоні директори», як правило, виставляли іноземним покупцям ціну, обмежену 10% вартості експортованого товару, а решта коштів надходила на їхні засекречені рахунки. Повсюдний розпродаж військового майна доповнював картину. Слід підкреслити: нелегальний експорт нафти, кольорових і чорних металів, деревини та алмазів давав величезні надприбутки поряд із незаконним продажем зброї, стратегічних матеріалів і технологій.

Висновок однозначний: *складні соціальні трансформації часто були редуковані до номенклатурних «реформ»*. Саме колишня номенклатура доповнювала владу капіталом, освячуючи старі пільги і переваги правом приватної власності. Середній клас за таких умов являв собою скоріш міфологемну складову «суспільства рівних можливостей», аніж реальний соціальний прошарок. За результатами досліджень Інституту соціології РАН, понад 75% політичної еліти та 61% лідерів бізнесу — це колишня партійно-радянська номенклатура [5]. Різноманітні ЦНТТМ, СБЗ, шоу-

підприємства, структури забезпечення міжнародного туризму і торгівлі свою функцію виконали, а згодом почався масований наступ номенклатури. Причому доступ до каналів миттєвого збагачення дедалі більше монополізовувався, ховаючись під «дах» держчиновників. Завдяки різноманітним бюрократичним методам, чинник випадковості практично виключався: представники номенклатури були приречені на успіх, ентузіасти ринку — на крах. Провідною політичною і фінансовою силою постали номенклатурники, опікувані високопосадовцями, які не мали потреби у первісному накопиченні капіталу (це завдання у країні вже вирішили, необхідно було лише перерозподілити формально «загальнонародну» власність).

Саме цей прошарок (а не «selfmade man») ставав підмурівком нового підприємництва, формував його риси, створював еліту у більшості напрямів, реалізуючи власні можливості у різноманітних бізнес-структурах, на які перетворилися галузеві, регіональні та сімейні клани. Саме вони, убезпечені від банкрутства та екрановані від державного рекету, у власних інтересах стабілізували ринок і стали на заваді формування середнього класу як суспільної верстви, поширивши свій вплив і на тіньовий обіг мафіозного капіталу. Таким чином, не підприємницькі здібності, а близькість до державної власності, можливість участі в її перерозподілі були зазвичай визначальними чинниками входження до господарської «еліти», що намагалася зміцнити свої позиції на політичному Олімпі. Згідно з домінуючими суспільними процесами, громадськість і фахівці досить часто змішували поняття «елітності» та «елітарності», підмінюючи особистісні чесноти атрибутивними чинниками.

Ситуація ж з номенклатурою в Україні взагалі була специфічною — з огляду на низку таких чинників:

- ♦ впливовість (згуртованість і вкоріненість) української номенклатури в радянському суспільстві (а ще раніше — всеохопне проникнення до владних верств Російської імперії);
- ♦ збереження за нею політичної сфери (в Росії вона частково була посунута у бізнес, у Чехії та інших постсоціалістичних країнах через люстрації, тобто заборони колишньому апарату обіймати державні посади, — істотно обмежена);
- ♦ уповільнені та суперечливі реформи (за роки незалежності вітчизняна еліта так і не спромоглася на системні соціальні перетворення);
- ♦ загальногосподарський характер державно-управлінських функцій (чиновництво виконує основні повноваження розпорядника та координатора соціально-економічного життя суспільства, отримуючи надприбутки від «нічиєї» власності), що суттєво позначалося на якості господарських навичок у політичних і державних лідерів);
- ♦ ешелонованість номенклатурних кадрів, коли управлінські посади всіх рівнів розподіляються за родинними, корпоративними зв'язками, а не шляхом добору кваліфікованих фахівців.

Однак дослідження загальних процесів трансформації еліти у пострадянському середовищі дає підстави стверджувати: «Поки що ми маємо проміжні режими, які змінили стару номенклатуру... Держави ж залишилися тими самими — з тими ж самими правилами гри, з тим самим законодавством, навіть з тією самою елітою» [6, 15]. Причому найвагомим чинником, як і раніше, є продовження розбудови держав патерналістського типу і схильність еліти до механізмів «ручного керування», корельованих популістськими обіцянками, замість стратегії забезпечення країні гідного місця у світі майбутнього.

Отож успіх наступної хвилі модернізації пов'язаний з якістю еліти, у сфері відпо-

відальності якої — питання суспільного устрою, адже саме від «дій нових керівників революційних країн залежить ... на що вони будуть схожі — на нинішню Європу чи на Латинську Америку епохи переворотів» [6, 16]. Але є і зворотна залежність, недаремно поняття «постмодерну» часом розглядається як своєрідний «стик» між нинішнім і майбутнім, як «чорновий нарис» майбутнього. Це не формальний, а суттєвий збіг рис двох факторів, пов'язаних із специфікою еліти часів її трансформацій у віддзеркаленні окремих напрямів руху до постмодерну та набуття відповідних змін, коли «відбувається складний процес взаємодії еліти адміністративно-централізованої епохи й еліти демократичного типу, яка щойно народжується. Узагальнення технологій взаємодії цих еліт, їх зміни має важливе значення для відпрацювання структури управління, поглиблення демократизації інститутів суспільства» [7, 3].

СЕРЕДОВИЩЕ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ У ЗАГАЛЬНОСВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ

Для успішних реформ в Україні необхідні системний аналіз середовища, яке змінюється, та скоординовані кроки всього суспільства. У новій ситуації на еліту покладається особлива відповідальність щодо вибору оптимізованого шляху, який би узгоджувався з викликами часу. Однак, як уже зазначалося, ці процеси очолили різного роду політичні, фінансові, медійні структури, утворені з колишніх представників номенклатури. За таких умов Україна має вибирати конкретні форми власної трансформації, причому діапазон можливого (стихійного та цілеспрямованого) вирішення завдань є значно ширшим, аніж очікування та міфологеми, що функціонують у суспільстві. Представники різних груп еліти повинні продемонструвати широкому загалу готовність іти на певні жертви задля майбутнього і

бачення тієї моделі розбудови держави постсоціалістичного типу, яка нині є найперспективнішою. Однак сьогодні в українському суспільстві склалася парадоксальна ситуація: вітчизняна «еліта» відстає від суспільства, яке має чіткіше уявлення про відповіді на виклики часу, ніж його лідери, тобто «головний дисбаланс в Україні... між енергетикою народу... та масштабом особистостей більшості нових владарів» [8, 4]. Проте можливість створення базових основ суспільно-політичного життя держави майбутнього, виокремлення господарської та власне політичної еліти ще не втрачена. Тому *вкрай важливо, не гаючи часу і не зважаючи на егалітаристські міфологеми, працювати над освітою, вихованням, навчанням майбутньої еліти нації*. При цьому не слід впадати в оману ототожнення «елітарного» з «елітаристським» і не підмінювати проблему якості «людського капіталу» питаннями багатства (навіть за радянських часів розрізняли рівність у фізичному та соціальному сенсі, коли декларувалися вимоги справедливих соціальних умов розвитку особистості). Очевидно, що характер відбору до національної еліти, практика підготовки управлінських кадрів та їхнього професійного зростання не відповідає вимогам сьогодення, тим паче — майбутнього.

Модернізація країни потребує посиленої уваги до якості соціального управління, яке, зокрема, має визначитися з ресурсною базою трансформацій. Адже кожній спробі модернізації властиві як риси класичної вестернізації («вестернізація — це процес переходу від традиційних суспільств до сучасних шляхом прямого перенесення структур, технологій і способу життя західних суспільств» [9, 143]), так і відмінності у змісті та формах. Зазначимо: ті держави, що нині сприймаються як Захід, далеко не завжди входили до нього. Скажімо, Німеччина та Австро-Угорщина

розглядалися як центральноєвропейські країни аж до початку ХХ ст. і лише у процесі європейської інтеграції, корельованої ідеологічними чинниками, остаточно визначилися як західні. Не виключено, що такого роду «географічні» метаморфози чекають і на західних сусідів України. Прийнявши до свого складу десять нових держав, Європейський союз неминуче зіткнеться зі значними проблемами, адже у русі на схід ЄС досяг меж розподілу Римської імперії на Західну та Східну, а відтак виникла проблема подолання культурно-цивілізаційного бар'єру. Вона пов'язана з глибинними відмінностями у взаємовідносинах особистості та держави, ментальності, традиціях, формах і методах управління. Ці процеси почасти можуть тлумачитись як складова глобалізаційних трансформацій. Відповідно *трансформуються і тенденції співвідношення культур, коли «європеїзація», «вестернізація» перестануть розглядатися іншими цивілізаціями як загроза власної ідентичності.*

Раніше опір вестернізації зростав у двох спрямуваннях: по-перше, відповіддю на виклик «західного способу життя» були фашизм, сталінізм, маоїзм [10, 137], по-друге, низка країн (Росія, Туреччина, Японія, Мексика) у ХІХ — на початку ХХ ст. поставили за мету розбудувати власні соціальні системи, спираючись на національні традиції титульних етносів. Однак з часом стає очевидним, що політика ізоляціонізму, «власного шляху розвитку» є лише поодиноким відхиленням від загальносвітових тенденцій, а у всіх, без винятку, країнах повною мірою виявилися особливості модернізації. Зокрема, було продемонстровано, що «сучасність» — це загалом весь посттрадиційний порядок на базі раціонального знання, інститутів і норм поведінки [11, 14–15]; «сучасність» — не Захід, а стосунки західних і незахідних світів [12, 12–36; 13, 53]. Напевно, лише для Німеччини та

Австрії осучаснення ототожнювалося переважно із «перетворенням на Захід» [14, 114]. А в Італії та Франції державна стабільність і національна конкурентоспроможність були, передовсім, факторами протистояння і діалогу «Північ—Південь». Японія, Мексика, Туреччина у процесі осучаснення аж ніяк не стали копіями Заходу. Що ж до Росії, то «це був ... перший випадок, коли потенційна жертва Заходу свідомо поставила перед собою мету оволодіння матеріальною технікою Європи задля самозбереження» [9, 171]. Анклави Модерну (такі як, наприклад, Сан-Паулу у Бразилії, Шанхай у Китаї, Санкт-Петербург у Росії) виявилися нездатними подолати етнокультурні цивілізаційні розломи. Модерн міг бути ефективним у здійсненні окремих проектів (наприклад, будівництво Транссибірської магістралі), але аж ніяк не у фундаментальних для суспільства змінах.

Щодо соціальних завдань модернізації, то вони мають економічну, соціально-політичну і культурологічну складові. Модернізація неодмінно передбачає глибинні зміни як у змісті, так і в механізмах розвитку, ініціюючи нову ідентифікацію (самоідентифікацію та легітимізацію). Саме тут виявляються *внутрішні межі наздоганяючого розвитку*: втрата національної культури як одного з базових ресурсів модернізації, поділ суспільства на анклави нового та резервації архаїчного, відсутність духовної перспективи, постійне запізнення, а відтак — міфологізація ряду сегментів духовного життя даної спільноти. *Разом з тим у середовищі елітних прошарків суспільства зростає усвідомлення того, що соціально-економічну систему слід модернізувати, а не ламати і будувати заново.*

Таким чином, вестернізація може розглядатись не як конкретна модель модернізації, а насамперед — як елемент інших моделей осучаснення. Тому *відкриваються*

нові шляхи постмодернізації — зі значно ширшим арсеналом ресурсів трансформації, які можуть бути використані елітою.

Але постмодернізація — не лише інша модель розвитку, а й інші ресурси соціального управління, зростання непередбачуваності та поліваріантності, а тому — зміна характеру відносин еліти та суспільства. При цьому окремі групи еліти, дискутуючи стратегічний курс, тактику перетворень та майбутнього нації, зорієнтовані на парадигму планомірної реалізації заздалегідь прорахованих економічних проєктів. Однак аналіз характеру трансформацій в українському суспільстві перетворень, спонтанності та різноманітності процесів підштовхують нас скоріш до сприйняття парадигми постсучасної модернізації. Тому *стратегічною метою є перетворення України на постіндустріальну державу, що забезпечує середньоєвропейські стандарти життя в економічному, інформаційному, освітньому, екологічному сенсах.* Зворотний рух, зниження темпів поступу зумовлюють втрату суб'єктивних якостей держави та її народу, перетворюють країну на об'єкт маніпулювання потужнішими геополітичними гравцями. Але й самопроголошення «європейською територією» ще не робить державу успішною. Досвід підтверджує: реалізувати можна лише ті форми соціально-господарського життя, які відповідають культурі та ментальності народу. Разом з тим, за умов значного посилення впливу транскордонних факторів і наднаціональних процесів, Україна може уникнути участі ресурсного донора й об'єкта зовнішніх маніпуляцій тільки завдяки визначенню та послідовному захисту власних інтересів. Адже падіння «залізної завіси» і глобалізаційні процеси надзвичайно актуалізують проблему відстоювання власної самоідентичності, обмеження впливу потужних інформаційних спільнот на національні анклав.

Зрозуміло, йдеться не про спроби відновлення автаркії, апологію натурального господарства і закритого суспільства, відмову від товарно-грошового інструментарію та участі в інтеграційних процесах. *Проблема полягає у якості інтеграції, визначенні місця країни у ній та знаходженні оптимальних варіантів поєднання тенденцій національного і світового розвитку.* Що ж до оптимізації зазначених процесів, то сьогодні питань залишається набагато більше, ніж відпрацьованих методик, причому проблеми зовнішнього впливу для окремих країн виявляються не менш значущими, ніж внутрішні.

НОВІ МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Загальновідомо: не варто орієнтуватися на універсальні рецепти та прості способи розв'язання складних проблем. В умовах глобалізації досить часто не регіональна близькість, а саме національно-культурні чинники, за балансу економічної свободи та державного регулювання, стають факторами, які і визначають рівень конкурентоспроможності. До того ж шляхи і форми забезпечення цього успіху можуть бути дуже різноманітними та самобутніми. Зазначимо: відбувається переплетення чинників збереження національної ідентичності господарських структур та не обмежених державними кордонами варіантів реалізації стратегічних парадигм у конкурентній боротьбі, що безпосередньо впливає на форми відстоювання власних інтересів у сучасному світі. І проблема не в тому, як «ліквідувати відставання», а в тому, як ефективно використати існуючі переваги, сконцентрувати ресурси та здійснити за їх допомогою маневр, підтримавши «точки зростання».

За нинішніх господарських умов бути успішним глобальним конкурентом означає віднайти для себе адекватну своїм конкретним особливостям технологічну

нішу. А це можливо і для невеликих спільнот, і для аутсайдерів перегонів (зміст цього терміна також змінюється, надто різні шляхи можуть вести до жаданого результату). Підкреслимо, що вже з огляду на своє унікальне транзитне положення у площині діалогу різних культур *Україна є, власне, передовим полем контактів і перспективним плацдармом у стосунках з багатьма країнами, запозиченні та створенні інновацій, у тому числі – соціоструктурних*. Водночас українською важливо не забігати наперед та не розпрошуватися на другорядне.

Як відомо, якість життя і можливості творчості є показниками прогресу країни; нові обрії розвитку відкриваються для тих держав, де суспільний устрій максимально сприяє реалізації творчого потенціалу громадян. Зміст соціогосподарського життя дедалі більше задається не керівною елітою, а максимально повним використанням «людського потенціалу». Дискредитація технократичних рецептів соціального управління як нереалістичних і водночас посилення уваги до ціннісних орієнтацій продемонстрували, що традиційна ліберально-культурна парадигма вже не відповідає сучасній організації суспільства. Саме тому неоконсервативні ціннісні орієнтації оновлюються під гаслами посилення мотивів соціальної відповідальності, самообмеження, закріплення стану соціальної ієрархії.

При цьому трансформуються не лише завдання, а й ресурсна база соціального управління; адже «зміна моделей модернізації (вестернізація, доганяюча модель) на модель «постмодернізації» (на основі власних традицій) може змінити роль етатизму в модернізаційному процесі. Максимізація мінімуму може стати ... справою держави» [9, 43]. Саме у практичних діях еліти, контреліти і псевдо(квазі)еліти нині формується відповідь на історичні виклики і визначається, чи «точки прогресу»

су» (науково-дослідний і дослідно-конструкторський комплекс, технопарки, підприємства військово-промислового комплексу, освітньо-наукові центри) розвиватимуться на національній основі, чи будуть принесені в жертву глобалізаційним міфам інтеграції до інфраструктур поза межами України. Зазначимо, що важливим є не лише залучення капіталу в економіку (насамперед за рахунок внутрішніх інвестицій), а й те, наскільки ефективно він використовується. Зміни у процесах конкуренції роблять капіталовкладення впливовим фактором досягнення та реалізації конкурентної переваги. Поряд з цим на інтенсивність і концентрацію капіталовкладень істотно впливають визначення меж державного сектору в економіці, ефективність використання державної власності та регуляторна політика уряду.

Хоча багато господарських суб'єктів справді конкурують у глобальному масштабі, а низка складових у дослідницьких та виробничих витратах порівняно вільно рухається світом, очевидним є те, що місцеві ринки продовжують впливати на реалізацію конкурентних переваг. Адже параметри господарської активності та можливості здійснення різноманітних виробничих і обігових процесів різняться між собою. Водночас міжнародні концерни просто не здатні стати глобальними монополістами, вони продовжують концентрувати свою активність в обмеженій кількості країн.

Отже, існує взаємозв'язок чинників збереження національної ідентичності господарських структур у реалізації стратегічних парадигм конкурентної боротьби, яка корелюється національними пріоритетами. З удосконаленням моделі соціально-економічного розвитку на основі ринкової ідеології посилюються вимоги до державної регулятивної політики із стратегічно важливих напрямів (стимулювання НДДКР

та інновацій, підтримка освіти, охорона довкілля і захист людини, комплексний розвиток «людського капіталу» країни).

Без сумніву, *традиції сильної держави часто доповнюються відповідним типом модернізації* (історія вже виявила такі тенденції у Франції та Німеччині, хоч і в різних формах). Міцна ліберальна демократія може дозволити собі часткове усунення держави від регуляторної функції, однак побудова суспільства індивідуалістів та жорстка реалізація домінуючих соціальних проектів можливі лише у формах, адекватних устрою певної країни. Необхідно розрізняти три аспекти змін: технологічний (інструментальні засоби вирішення завдань), соціально-інституційний (удосконалення інституційної сфери суспільства) і культурно-ціннісний (традиції, історичний і духовний досвід, соціальна спадщина). Складність сприйняття інновацій зростає від першого до третього аспектів. І справа тут не в «національних особливостях» нашого суспільства, а *у масштабі та рівні раніше досягнутого Україною індустріального розвитку, потужному науково-промислового потенціалі, якості загальноосвітньої та професійної підготовки кадрів, у її місці в геополітичній системі стримувань і противаг*. Тобто важливо враховувати глибинний характер постмодернізації, її адаптацію до сподівань населення та його менталітету. Україні легше побудувати не «чистий ринок» класичного зразка (який базується на вестернізованих моделях свободи, рівності, світської держави, приватної власності, громадянського суспільства тощо), а постринкову систему, корельовану із сучасними інформаційними технологіями. При цьому слід бачити відмінності між закономірностями стратегічного управління як завданням політичних еліт і розпорядницькою функцією еліт адміністративно-бюрократичних.

Невизначеність постмодерну пов'язана також із невизначеністю пострадянського

демократичного транзиту. Історії невідомі шляхи переходу із радянського експерименту в «нормативне» суспільство. Для реалізації постсучасних тенденцій інформаційної економіки необхідно цілеспрямовано й напружено працювати: демонополізувати виробництво, розширити соціальну базу підприємництва, запровадити прийнятні правила гри та взятися за вдосконалення соціальних (передовсім — трудових) відносин. Історія дає нам шанс за рахунок відновлення державності України ввійти до числа найефективніших і найорганізованіших країн Європи з урахуванням усіх світових новацій. Потрібно тільки не змарнувати цей шанс — негайно створювати механізми його реалізації.

Отже, з одного боку, змінюються об'єктивні потреби економіки у зовнішніх відносинах, а з другого — її можливості. Сьогодні найширша комбінація різних механізмів відтворення спостерігається у країнах, що розвиваються, оскільки у них зберігся значний масив відносин, які прийнято називати традиційними. Їх неможливо скасувати або заборонити вольовим рішенням, адже вони органічно входять до відтворювального процесу. Такі відносини можна лише поступово модернізувати. При цьому досить часто умови сьогодення об'єктивно створюють для оптимізації зовнішньоекономічних зв'язків можливості не стільки однозначного вибору за моделлю «або — або», скільки варіанти поєднання різних напрямів та форм.

Але особливої ваги набуває орієнтація на той чи інший домінуючий підхід у виборі цілей і засобів, розуміння прогресу та шляхів його забезпечення. З одного боку, відома ситуація, коли індустріальний гігант — СРСР — так і не зміг опанувати технології (передовсім управлінські) *нової моделі розвитку*. З другого боку, показовим є варіант розвитку Японії, яка завдяки своєчасному виходу на передові технології змогла на певному етапі своєї історії не

лише вирватися вперед, а й запропонувати власне бачення прогресу та оптимальних шляхів його досягнення.

Оскільки дуже важливо віднайти адекватну своїм конкретним особливостям технологічну нішу, інколи буває достатньо сконцентруватися на одній перспективній галузі. А це можливо і для невеликих структур, і для аутсайдерів. *Звісно, країни, економічно і політично організовані в цілісну систему, досягають цілей розвитку кожної конкретної людини та нації успішніше, ніж інші.* Але час коригує звичні уявлення. Чинники економії на масштабах виробництва перестають бути визначальними. Важливіше постійно впроваджувати інновації та нарощувати конкурентні переваги. Їхнє джерело – приплив і раціональне використання капіталовкладень у матеріальні та нематеріальні активи. Зміни у процесах конкуренції і тиск глобалізації роблять капіталовкладення впливовим фактором досягнення конкурентної переваги. У свою чергу, на інтенсивність, напрями, концентрацію капіталовкладень істотно впливають визначення меж державного сектору в економіці, ефективність використання державної власності та регуляторна політика.

В умовах інверсійного розвитку (коли держава забезпечує функціонування громадянського суспільства і є його складовою) високий рівень культури (з політичною включно) є запорукою досягнення і високого економічного рівня. При цьому культурний поліфонізм передбачає рівноправне існування різнорідних (часом протилежних) духовних спрямувань, скажімо, сповідування філософії лібералізму, індивідуалізму і доктрини соціального співробітництва як основи прав та свобод індивідів у процесі соціального реформування, розвиток творчих можливостей особистості [11, 15]. Характер кардинальних змін висуває підвищені вимоги до діяльності кожного громадянина, а не лише

до представників соціально незахищених суспільних верств. Тому *успішний соціальний захист – це насамперед захист від різноманітних соціальних ризиків, неминучих у процесі трансформацій, як окремих прошарків населення, так і всього суспільства загалом.* І «за адміністративно-командної системи головною дійовою особою був «виконавець, незалежно від того, на якому щаблі ієрархічної драбини він стояв, то за умов більш або менш відкритого суспільства суб'єктом управління виступають люди, які характеризуються компетентністю, інформованістю, здатністю до інноваційної діяльності» [7, 8].

Процес глобалізації породив стійкий комплекс міфологем щодо унітарного характеру майбутніх трансформацій на планеті. Однак є підстави стверджувати, що їх динаміка матиме низку моделей розвитку для окремих регіонів і навіть країн. Так, потреба наздоганяючої комплексної модернізації демонструє нам конкурентоспроможні моделі спільнот, які не входять до «золотого мільярда» у площині соціального управління та відповідальності еліт. Європейський тип культури може поєднуватися з варіантами державного управління і каркасу взаємовідносин між державою та суспільством, що кардинально відрізняється від західної моделі. Водночас саме східні варіанти трансформацій досить часто резонували і з імперським російським, і з радянським досвідом модернізації. Взагалі країни, де практикувалися ці моделі, хоч і переймали окремі здобутки західної цивілізації, але це не завадило їм критично, а то й вороже, ставитися до європейського типу культури. Чергування періодів, коли народи й еліти цих країн по-різному сприймали Захід, передовсім залежало від хвиль модернізації чи консервації у цих спільнотах.

Українське суспільство також має бути готовим до адекватного реагування на такі загрози, позбуватися стереотипів традиційних підходів, характерних для минулих

епох. Адже за умов постмодернізації наш ресурс, стратегія і тактика дій покликані бути мобільними, гнучкими, здатними прогресувати. Застарілі підходи можуть не спрацьовувати проти нових (або таких, що видозмінилися) загроз та історичних викликів національним інтересам і формам їх реалізації. Як зазначав Й.-В. Гете, «новій істині ніщо не шкодить більше, ніж стара омана».

Для підтримання стійкого бажання у людей «вкладати у розбудову держави душу», повноцінно та всебічно використовувати власні здібності потрібно вміле забезпечення *європейських стандартів внутрішньої організації соціальних відносин наших громадян*, повага до людської гідності у повсякденних стосунках. Стратегічний вибір України — рух до Європи — залишається лише гаслом, якщо не отримує реального втілення, зокрема — на кожному робочому місці. Для цього незаперечно необхідна *внутрішня модернізація*. Йдеться не лише про структурний розвиток. Не слід забувати про якість роботи та забезпечення її ефективності завдяки підвищенню професіоналізму, передовсім шляхом упровадження передових технологій організації та управління, корпоративної культури. Для цього *необхідним є усвідомлений рух нашого суспільства вперед*. Не можна тупцювати на місці, *слід постійно підвищувати кваліфікацію соціального управління (чи не найважливішим тут є відокремлення бізнесу від влади)* і, відповідно, — самостійність політичних лідерів, їхню незалежність від учасників процесів господарювання, забезпечувати прозорість, системність, далекоглядність, кваліфікованість владних кроків.

Отже, доля чергової модернізації залежить від формування ринкового середовища, масової активності та здатності сприйняти новий менеджмент, співзвучності основних очікувань населення й управлінських рішень усіх рівнів, від урахуван-

ня особливостей фази циклу розвитку, від якості використання ресурсів (із людським капіталом включно), але насамперед — від адекватності національної еліти історичним викликам та характеру її відповіді на очікування широкого загалу, використання соціального ентузіазму як мобілізуючого чинника. *Доля України безпосередньо залежить від того, наскільки міцно пов'язані між собою та взаєморезонують проблеми трансформації суспільства (із суттєвою роллю соціального управління і здатності еліти відповідати вимогам часу) і розвитку самої еліти*.

Переважає більшість нинішньої пострадянської еліти — вихідці з колишньої номенклатури СРСР. Але слід бачити різницю між управлінням як прерогативою політичних еліт і керуванням — як завданням еліт адміністративно-бюрократичних. Сьогодні складаються передумови створення базових елементів політичного життя держави майбутнього, виокремлення господарської та власне політико-ідеологічної еліти. При цьому вкрай важливо, щоб новостворювана українська еліта пододала кланово-корпоративні упередження і якомога швидше усвідомила свою відповідальність за майбутнє держави.

Нині додаткові резерви соціального управління в Україні пов'язані з кількома чинниками. По-перше, це розширення арсеналу рішень згідно з тенденціями соціальних змін, спричинених використанням практик постмодерну. По-друге, існують можливості, пов'язані з діалогом і дифузиею різних культур. Нарешті, триває трансформація балансу відносин між державою, суспільством та людиною. Україна є, власне, передовим полем контактів і перспективним плацдармом у відносинах з багатьма країнами. Причому в умовах глобалізації часто не регіональна близькість, а саме національно-культурні особливості населення держави та її регіонів, за балансу економічної свободи і державного регулюван-

ня, стають чинниками, які багато в чому визначають конкурентоспроможність нації, її проекту розвитку. До того ж форми забезпечення цього успіху можуть бути вельми різноманітними та самобутніми.

Таким чином, фактори збереження національної ідентичності господарських структур у поєднанні з необмеженими державними кордонами варіантами розвитку у реалізації стратегічних парадигм конкурентної боротьби здатні забезпечити національні інтереси у сучасному світі.

Спроможність та готовність української еліти використати існуючі можливості залежать від рівня її професіоналізму. А це передбачає подальшу її селекцію, навчання, спеціалізацію та розвиток. Нині, коли складаються передумови для створення базових елементів політичного життя держави майбутнього, особливо важливо, не гаючи часу та не зважаючи на егалітаристські тенденції у минулому, плекати майбутню еліту нації.

1. *Куколев И.В.* Трансформация политических элит в России // ОНС. — 1997. — № 4. — С. 23.
2. *Крыштановская О.В.* Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // ОНС. — 1995. — № 1. — С. 16.
3. *Рывкина Р.В.* Формирование новых экономических классов // Социологический журнал. — 1994. — № 4. — С. 11.
4. *Панарин А.С.* Криминальная революция и нравственная реставрация // Власть. — 1997. — № 7. — С. 8.
5. *Крыштановская О.* Финансовая олигархия в России // Известия. — 1996. — 10 января. — С. 5.
6. *Портников В.* Кто заводит апельсин // Новое время. — 2005. — № 15. — С. 14.
7. *Токарева Т.М.* Місце і роль управлінської еліти в суспільстві перехідного типу: Автореф. дис... канд. соціолог. наук. — Харків, 1996. — 23 с.
8. *Окара А.* Кінець «помаранчевої» казки: 100 днів потому. Про козацьке «царство справедливості» і про український бунт — безглуздий, але не нещадний // Дзеркало тижня, 2005. — № 17 (544). — 7—13 травня.
9. *Козловский В.В., Уткин А.И., Федотова В.Г.* Модернизация: от равенства к свободе. — СПб., 1995. — С. 143.

10. *Laue Th. H. von.* The World Revolution of Westernization. The Twentieth Century in Global Perspective. — N.-Y., Oxford, 1987. — P. 137.
11. *Giddens A.* Modernity and Self-Identify. Self and Society in the Late Modern Age. — Stanford, 1991.
12. *Bourricaud F.* Modernity, «Universal Reference» and the Process of Modernization // Pattern of Modernity. — Vol. 1. — The West / Ed. by S.N. Eisenstadt. — London, 1987. — P. 12–36.
13. *Barber B.* Global Multiculturalism and the American Experiment // Foreign Policy Journal. — 1993. — Spring.
14. *Gellner E.* Nations and Nationalism. — Oxford, 1983.
15. *Паніна Н.В.* Спосіб життя і психологічний стан населення за умов переходу від тоталітаризму до демократії. — Автореф. дис... док. соціолог. наук. — Київ, 1993. — 37 с.

О. Полисаев, В. Шедяков

НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЙНІ МІФОЛОГЕМИ

Резюме

Аналізуються особливості і рівень розвитку вітчизняної еліти як чинники успіху трансформації українського суспільства. Розглядаються соціокультурні детермінанти створення пострадянської еліти, специфіка її формування у соціальному оточенні, де домінували егалітаристські міфологеми. Зроблено спробу дослідити складні процеси взаєморезонування суспільства та його еліти у контексті руху від частини СРСР до національної держави, а також від суспільства агропромислового виробництва — до інформаційного.

O. Polysayev, V. Shedyakov

NATIONAL ELITISMS IN THE SOCIAL MANAGEMENT SYSTEM AND TRANSFORMATIONAL MYTHOLOGEMES

Summary

The characteristic features and development level of the national elitism development as transformation of Ukrainian society are analyzed. The social and cultural determinants of post-soviet elitism creation, specifics of its formation in the social environment with predominant egalitarian mythologemes are reviewed. The attempt is made to investigate complicated processes of mutual resonating of society and its elitism in the context of a part of USSR to the national state growth and of agricultural and industrial manufacturing society to information society.